

Evaluatie Meten en Wegen in combinatie met groepsles 'Gezonde Leefstijl'

In opdracht van afdeling JGZ –
GGD NOG

Juli 2016

Evaluatie JGZ pilot 1C

Geerke Duijzer, onderzoeker (epidemioloog)

Sofieke van Oord-Jansen, onderzoeker (epidemioloog)

Cobi Izeboud, onderzoeker (functionaris gezondheidsbevordering)

Noord- en Oost-Gelderland

Evaluatiebureau
Publieke
Gezondheid

Voorwoord

GGD Noord- en Oost-Gelderland is in 2016 gestart met de pilot 'Meten en wegen in combinatie met groepsles 'Gezonde Leefstijl''. Binnen deze pilot is het meten en wegen gekoppeld aan de groepsles 'Gezonde Leefstijl', die door JGZ-assistenten in groep 7 wordt gegeven. Het doel hiervan is het verminderen van het stigma rondom overgewicht, en een betere signalering van leefstijl-gebonden factoren (breder dan alleen lengte en gewicht) door JGZ-assistenten.

Het Evaluatiebureau Publieke Gezondheid heeft een evaluatie uitgevoerd om het bereik en de ervaringen van kinderen, ouders, scholen, en GGD-medewerkers in kaart te brengen. Voor deze evaluatie zijn observaties gedaan, vragenlijsten bij ouders afgenomen, en interviews met scholen en GGD-medewerkers gehouden. We willen graag alle deelnemers aan de vragenlijsten en interviews bedanken voor hun medewerking en openheid.

Wij wensen u veel plezier bij het lezen van dit rapport en hopen dat dit rapport mag bijdragen om de jeugdgezondheidszorg verder te verbeteren.

Warnsveld, juli 2016

Geerke Duijzer
Sofieke van Oord-Jansen
Cobi Izeboud

Inhoudsopgave

1	Kort & krachtig	2
1.1	Inleiding	2
1.2	Aanpak evaluatie	2
1.3	Conclusies	2
1.4	Aanbevelingen	3
2	Achtergrond	4
2.1	Inleiding	4
2.2	Evaluatievragen	5
2.3	Aanpak evaluatie	5
3	Resultaten	6
3.1	Bereik	6
3.2	Signaleren en doorverwijzen	6
3.3	Beleving	6
3.4	Succes- en verbeterpunten	9
4	Conclusies & aanbevelingen	10
4.1	Conclusies	10
4.2	Aanbevelingen	10
1	Bijlage: Brief van groepsles voor ouders	12
2	Bijlage: Observatieformulier	13
3	Bijlage: Vragenlijst ouders	14
4	Bijlage: Itemlijst interview scholen	15
5	Bijlage: Itemlijst interview GGD-medewerkers	16

1 Kort & krachtig

1.1 Inleiding

De preventieve gezondheidsonderzoeken bij kinderen worden uitgevoerd door de jeugdgezondheidszorg (JGZ). Binnen de 22 gemeenten van de regio Noord- en Oost-Gelderland wordt de JGZ uitgevoerd door GGD Noord- en Oost-Gelderland (GGD NOG). Voorheen werd door GGD NOG in groep 7 een Gezondheidsonderzoek (GO) uitgevoerd, waarbij o.a. lengte en gewicht van kinderen werden gemeten. Omdat dit GO in groep 7 in haar oude vorm is afgeschaft, is er geen combinatie meer te maken met meten en wegen. Ook bleek uit eerdere evaluaties dat interne processen bij GGD NOG, die komen kijken bij het meten en wegen, beter kunnen, en dat (over)gewicht een vrij beladen onderwerp is. Bovendien stuitte het meten en wegen vorig jaar op weerstand bij ouders, omdat de communicatie onduidelijk was. Dit alles bood de mogelijkheid om een nieuwe vorm van meten en wegen te bedenken, eventueel gekoppeld aan gezondheidsvoorlichting.

GGD NOG heeft daarom in 2016 een pilot gestart om lengte en gewicht bij kinderen in de leeftijd van 9-10 jaar te meten. Hierbij werd het meten en wegen gekoppeld aan de groepsles 'Gezonde Leefstijl', die door JGZ-assistenten van GGD NOG in groep 7 wordt gegeven. Na afloop van de groepsles werden kinderen door dezelfde JGZ-assistenten gemeten en gewogen. De gegevens werden door de JGZ-assistenten ingevoerd in registratiesysteem KD+. De pilot is van april tot en met juni 2016 uitgevoerd op drie scholen in Lieren, Apeldoorn en Eibergen. De projectleiding lag in handen van Carolien de Rover (beleidsadviseur, GGD NOG). GGD NOG heeft het Evaluatiebureau gevraagd om deze pilot te evalueren.

De hoofdvragen van deze evaluatie zijn:

1. Wat is het bereik?
2. Signaleren JGZ-assistenten meer en groeit het aantal doorverwijzingen naar verpleegkundigen of artsen?
3. Hoe ervaren kinderen het meten en wegen in combinatie met de groepsles?
4. Hoe ervaren ouders, scholen en GGD-medewerkers deze vorm van meten en wegen, en de communicatie en organisatie?
5. Wat zijn succes- en verbeterpunten?

1.2 Aanpak evaluatie

De respons is gemeten door te registreren hoeveel kinderen zijn gemeten en gewogen na afloop van de groepslessen. Door middel van observaties is gekeken hoe de beleving van het meten en wegen was bij kinderen, leerkrachten van groep 7 en JGZ-assistenten. Door middel van digitale vragenlijsten is aan ouders gevraagd hoe zij het meten en wegen en de communicatie daaromheen ervaren hebben. Door middel van interviews is gevraagd hoe scholen en JGZ-assistenten deze pilot ervaren hebben (communicatie en organisatie). Hiervoor zijn interviews gehouden met drie scholen en drie JGZ-assistenten. Uit alle observaties, vragenlijsten en interviews zijn ook succes- en verbeterpunten afgeleid.

1.3 Conclusies

Algemene conclusies

De belangrijkste succesfactoren van deze pilot zijn dat kinderen niet gespannen lijken voor het meten en wegen omdat ze de JGZ-assistente al kennen van de groepsles. Ook gaat het meten en wegen snel en bestaat er de mogelijkheid om op signalen uit de groepsles terug te komen. Kinderen praten weinig met elkaar over hun gegevens. De belangrijkste verbeterpunten zijn de communicatie richting ouders, scholen en JGZ-assistenten.

Hoeveel kinderen worden bereikt met het meten en wegen in combinatie met groepsles 'Gezonde Leefstijl'?

- Op alle pilot-locaties was de opkomst behoorlijk hoog (79-100%). In totaal zijn 67 kinderen gemeten en gewogen na afloop van de groepsles 'Gezonde Leefstijl'.

Signaleren JGZ-assistenten méér en groeit het aantal doorverwijzingen?

- Alhoewel JGZ-assistenten aangeven dat ze door de combinatie van groepsles met meten en wegen méér zouden kunnen signaleren, is dit in praktijk vrijwel niet gebeurd. Redenen hiervoor zijn dat het bij de klassen niet van toepassing was, dat de tijd tijdens het meten en wegen beperkt was, en dat JGZ-assistenten weinig tot niets aan kinderen mogen vragen of zeggen.
- JGZ-assistenten hebben alleen kinderen met bijzonderheden ten aanzien van hun lengte of gewicht (geen andere leefstijl-gebonden factoren) doorverwezen naar een JGZ-verpleegkundige of –arts. Hiermee lijken ze niet méér kinderen door te verwijzen dan in de 'oude situatie'.

Hoe ervaren kinderen het meten en wegen in combinatie met groepsles 'Gezonde Leefstijl'?

- Kinderen lijken niet gespannen voor het meten en wegen, mogelijk omdat ze de JGZ-assistente al kennen van de groepsles.
- Er wordt door kinderen onderling weinig over hun lengte of gewicht gesproken, en als het wel gebeurt, betreft het meestal de lengte.

Hoe ervaren ouders, scholen en GGD-medewerkers de communicatie en organisatie?

- Ouders zijn matig tevreden over het meten en wegen in combinatie met een groepsles. Gemiddeld geven zij het cijfer 6,5 (op een schaal van 1-10) en 35% (6 ouders) geeft een onvoldoende.
- Het merendeel van de ouders vindt de informatie in de brief over het meten en wegen, die ze via de school kregen, duidelijk en volledig, al hebben niet alle ouders de brief van tevoren ontvangen.
- De meeste ouders vinden het meten en wegen na afloop van de groepsles makkelijk en prettig, maar bijna één op de vijf is het daar *niet* mee eens, omdat zij geen terugkoppeling krijgen, en sommige kinderen het prettiger vinden om thuis gemeten en gewogen te worden.
- Scholen zijn positief over de combinatie van het meten en wegen na afloop van de groepsles, omdat ze dan in één keer klaar zijn en de JGZ-assistente kan anticiperen op wat er in de klas leeft en speelt.
- Twee van de drie JGZ-assistenten vinden deze vorm van meten en wegen prettig, omdat het de druk van het meten en wegen haalt, je beter kunt uitleggen waarom je het doet, en het efficiënt is omdat je maar één keer naar de school hoeft. Daarentegen vindt één JGZ-assistente dat het ten koste gaat van de zichtbaarheid van de GGD als je nog maar één keer op een school komt.
- JGZ-assistenten lijken niet goed geïnformeerd te zijn over de invoer van gegevens in KD+, doorverwijzingen bij afwijkingen, en het doel van de pilot (signalering tijdens de groepsles).

1.4 Aanbevelingen

Op basis van de conclusies zijn een aantal aanbevelingen gedaan, met name over de communicatie richting ouders, scholen en JGZ-assistenten.

2 Achtergrond

2.1 Inleiding

Aanleiding

Zoals vastgesteld in de Wet Publieke Gezondheid, zijn gemeenten verantwoordelijk voor de jeugdgezondheidszorg (JGZ). Sinds 1 januari 2015 is het nieuwe basispakket JGZ van kracht via een aanpassing van het Besluit Publieke Gezondheid. Doel van de JGZ is het bevorderen, beschermen en beveiligen van de gezondheid en de lichamelijke en geestelijke ontwikkeling van jeugdigen van 0-19 jaar, zowel individueel als op populatieniveau. Onder de JGZ vallen o.a. de preventieve gezondheidsonderzoeken en het Rijksvaccinatieprogramma. Binnen de 22 gemeenten van de regio Noord- en Oost-Gelderland wordt de JGZ uitgevoerd door GGD Noord- en Oost-Gelderland (GGD NOG).

Voorheen werd door GGD NOG in groep 7 een Gezondheidsonderzoek (GO) uitgevoerd, waarbij o.a. lengte en gewicht van kinderen werden gemeten. Doel van het meten en wegen is het monitoren van lengte en gewicht van kinderen en afwijkingen van de norm te signaleren. Het onderzoek in groep 7 is in haar oude vorm afgeschaft, dus er is geen combinatie meer te maken met meten en wegen. Uit eerdere evaluaties is gebleken dat interne processen bij GGD NOG, die komen kijken bij het meten en wegen, beter kunnen, en dat (over)gewicht een vrij beladen onderwerp is. Bovendien stuitte het meten en wegen vorig jaar op weerstand bij ouders, omdat de communicatie onduidelijk was.

Dit alles bood de mogelijkheid om een nieuwe vorm van meten en wegen te bedenken, eventueel gekoppeld aan gezondheidsvoorlichting. GGD NOG heeft daarom in 2016 een pilot gestart om lengte en gewicht bij kinderen in de leeftijd van 9-10 jaar te meten. Hierbij werd een koppeling gemaakt met de groepsles 'Gezonde Leefstijl'. JGZ-assistenten van GGD NOG geven deze groepsles in groep 7 en voeren tevens het meten en wegen uit, dus het was praktisch om dit te combineren. Door het meten en wegen in te bedden in een groepsles, was de verwachting dat dit meer kans van slagen had. Daarnaast was de verwachting dat signalen tijdens de groepsles bespreekbaar gemaakt kunnen worden tijdens het meten en wegen. Dit zou een voordeel zijn, omdat zo méér dan alleen lengte en

gewicht gesignaleerd kunnen worden. GGD NOG heeft het Evaluatiebureau gevraagd om deze pilot te evalueren. Hierbij gaat het om een procesevaluatie: wat zijn ervaringen met de pilot en wat zijn succes- en verbeterpunten?

Doelen

In deze pilot is het meten en wegen gekoppeld aan de groepsles 'Gezonde Leefstijl'. De doelen van deze pilot zijn:

1. Stigma rondom overgewicht verminderen.
2. Beter signaleren van leefstijl-gebonden factoren (breder dan alleen lengte en gewicht) door JGZ-assistenten.

De pilot

Deze pilot bestond uit het meten en wegen gekoppeld aan de groepsles 'Gezonde Leefstijl', gegeven door een JGZ-assistente in groep 7. In Tabel 1 zijn de verschillende pilot-locaties beschreven. De JGZ-assistente had de organisatie van de groepsles en het meten en wegen van tevoren afgestemd met de leerkracht van groep 7. Ouders zijn vooraf per brief (Bijlage 1) geïnformeerd over het meten en wegen door de GGD en er is aangegeven dat ze hierbij aanwezig mochten zijn indien gewenst. In de brief stond ook vermeld dat er alleen bij bijzonderheden van de lengte en het gewicht, contact opgenomen zou worden met de ouders. Tijdens de groepsles (75-90 minuten) stelde de JGZ-assistente zichzelf voor en aan de hand van een Prezi presentatie behandelde ze zes onderwerpen over leefstijl: voeding, bewegen, alcohol en roken, overige factoren (hygiëne, slapen, discriminatie), mediawijsheid en puberteit. Na afloop van de groepsles gaf de JGZ-assistente diploma's aan de leerkracht om uit te delen aan de kinderen. Na een pauze startte het meten en wegen. De JGZ-assistente legde eerst kort in de klas uit wat de bedoeling was. De kinderen kwamen één voor één bij de JGZ-assistente voor de metingen en de JGZ-assistente voerde de gegevens meteen in het registratiesysteem KD+ in en beoordeelde ze. Veel kinderen zijn vorig jaar ook al gemeten en gewogen.

Tabel 1. Overzicht van pilot-locaties.

Plaats	School	Datum
Lieren	Prinses Julianaschool	21-04-2016
Apeldoorn	Zevensprong	19-05-2016
Eibergen	Menno ter Braak School	08-06-2016

2.2 Evaluatievragen

Op basis van de gestelde doelen, zijn de volgende evaluatievragen geformuleerd:

1. Wat is het bereik?
2. Signaleren JGZ-assistenten meer en groeit het aantal doorverwijzingen naar verpleegkundigen of artsen?
3. Hoe ervaren kinderen het meten en wegen in combinatie met de groepsles?
4. Hoe ervaren ouders, scholen en GGD-medewerkers deze vorm van meten en wegen, en de communicatie en organisatie?
5. Wat zijn succes- en verbeterpunten?

2.3 Aanpak evaluatie

Algemeen

Door middel van observaties is gekeken hoe het meten en wegen in combinatie met de groepsles verliep. Voor deze observaties is een observatieformulier (Bijlage 2) ontwikkeld, waarbij specifiek gekeken is naar de beleving van het meten en wegen door de kinderen, leerkrachten van groep 7 en JGZ-assistenten. Uit alle observaties en interviews zijn ook succes- en verbeterpunten afgeleid.

Hierbij moet de volgende kanttekening geplaatst worden: bij alle drie de betrokken scholen zijn observaties gedaan en interviews gehouden, en alle drie de betrokken JGZ-assistenten zijn geïnterviewd. Echter, omdat de pilot maar drie scholen betrof, betekent dit dat we te maken hebben met kleine aantallen leerlingen en dat de geïnterviewde scholen en JGZ-assistenten niet per definitie alle scholen en JGZ-assistenten representeren.

Kinderen

Om de beleving van het meten en wegen in combinatie met een groepsles te meten, zijn observaties gedaan tijdens de groepsles en het meten en wegen. Hierbij is gekeken naar hun reactie op het meten en wegen. Ook is tijdens korte telefonische interviews aan JGZ-assistenten gevraagd hoe zij denken dat kinderen het meten en wegen beleefd hebben.

Om het bereik van de pilot te meten, is gekeken naar de opkomst bij het meten en wegen. Dit is nagevraagd bij de betrokken JGZ-assistenten.

Ouders

Om de beleving van het meten en wegen in combinatie met een groepsles te meten, is een digitale vragenlijst (Bijlage 3) afgenomen.

Deze is via de school aan ouders verstuurd. Ouders is gevraagd wat ze van het meten en wegen en de communicatie en organisatie daar omheen vonden.

Scholen

Om de beleving van het meten en wegen in combinatie met een groepsles te meten, zijn telefonische interviews gehouden met drie leerkrachten van groep 7 (van elke school één). Voor deze interviews zijn itemlijsten (Bijlage 4) gebruikt, hierbij is specifiek gevraagd naar wat ze van deze manier van meten en wegen en van de communicatie en organisatie vonden.

GGD-medewerkers

Om de beleving van het meten en wegen in combinatie met een groepsles te meten, zijn observaties gedaan en korte telefonische interviews gehouden met drie JGZ-assistenten. Voor deze interviews zijn itemlijsten (Bijlage 5) gebruikt, hierbij is specifiek gevraagd naar wat ze van het meten en wegen en de communicatie en organisatie vonden. Ook is gevraagd of ze door de combinatie van groepsles en meten en wegen, voor hun gevoel méér signaleren en daardoor sneller kunnen interveniëren, en of ze de indruk hebben dat het aantal doorverwijzingen naar verpleegkundigen en artsen groeit. Dit is een subjectieve meting, wanneer een meer objectieve meting gewenst is, raden wij aan dit verder te onderzoeken met behulp van gegevens uit KD+.

3 Resultaten

3.1 Bereik

In totaal waren 71 kinderen gepland voor het meten en wegen op de verschillende pilot-locaties (Tabel 2). Op alle locaties was de opkomst behoorlijk hoog (79-100%). Het is één keer gebeurd dat ouders geen toestemming gaven voor het meten en wegen van hun kind. In totaal zijn 67 kinderen bereikt met het meten en wegen gekoppeld aan de groepsles 'Gezonde Leefstijl'.

3.2 Signaleren en doorverwijzen

Tijdens de interviews gaven de JGZ-assistenten aan dat het mogelijk is om méér te signaleren, omdat ze kinderen langer zien vanwege de groepsles die ze eerst geven, en doordat kinderen hen kennen en vertrouwen en daardoor mogelijk meer vertellen. In praktijk is dit echter vrijwel niet gebeurd, omdat

- het bij de klassen niet van toepassing was
- de tijd tijdens het meten en wegen beperkt was
- JGZ-assistenten weinig tot niets aan kinderen mogen vragen of zeggen

Eén JGZ-assistente heeft tijdens het meten en wegen aan één leerling iets gevraagd over de groepsles, en een andere JGZ-assistente heeft een signaal met de leerkracht besproken, waarna de leerkracht het verder zou oppakken. De JGZ-assistenten lijken te worstelen met het feit dat zij weinig tot niets aan het kind mogen vragen en met wat dan nog wel mag. Op die manier kunnen zij ook niet veel doen met eventuele signaleren die ze tijdens een les zouden oppikken. Ook gaven JGZ-assistenten aan dat het bij een grote klas lastig is om signaleren op te pikken en dat ze meer op groepsniveau dan op individueel niveau kunnen signaleren.

Tijdens de pilot hebben JGZ-assistenten alleen kinderen met bijzonderheden ten aanzien van hun lengte of gewicht (geen andere leefstijl-gebonden factoren) naar de verpleegkundige of arts doorverwezen. Een groot deel van de kinderen was vorig jaar ook al gemeten en toen is bij een deel van hen al actie ondernemen vanwege

bijzonderheden. Die kinderen zijn daarom nu niet opnieuw doorverwezen. Ook al gaven JGZ-assistenten aan dat zij eigenlijk weinig mogen, toch zouden zij signalen via een melding of opmerking in KD+ doorgeven aan de verpleegkundige of arts. Eén JGZ-assistente gaf aan dat er betere afspraken moeten komen over wanneer kinderen wel of niet doorverwezen moeten worden. De JGZ-assistenten bespreken in principe geen signalen met de leerkrachten, maar doordat leerkrachten bij de groepsles aanwezig zijn, kunnen die wel zelf signalen meekrijgen.

3.3 Beleving

Kinderen

Over het algemeen waren kinderen enthousiast over de groepsles, ze waren geïnteresseerd en deden goed mee. De kinderen zaten vol vragen en vertelden graag hun eigen verhalen, maar door tijdsgebrek kwam niet iedereen aan de beurt. Na de groepsles was er pauze, daarna vertelde de JGZ-assistente kort wat er ging gebeuren tijdens het meten en wegen. Eén JGZ-assistente zei expliciet dat zij de lengte niet aan het kind zou vertellen en dat ze niet met elkaar over hun gegevens mochten praten. Een andere JGZ-assistente zei dat kinderen niet met elkaar hoefden te praten over hun lengte en gewicht. Vervolgens kwamen kinderen één voor één bij de JGZ-assistente, dit verliep rustig en vlot. Kinderen leken niet gespannen voor het meten en wegen en voelden zich op hun gemak, mogelijk omdat ze de JGZ-assistente door de groepsles al kenden. De JGZ-assistenten vonden zelf ook dat kinderen ontspannen waren. Kinderen vroegen tijdens het meten en wegen niets meer over de groepsles. Na afloop van het meten en wegen gingen kinderen weer de les in. Soms werd er door kinderen onderling over hun gegevens gepraat, met name over de lengte. De JGZ-assistenten vonden dat, door de combinatie met de groepsles, er nu minder druk op het meten en wegen lag.

Ouders

Door middel van een digitale vragenlijst is aan ouders gevraagd hoe zij het meten en wegen in combinatie met de groepsles 'Gezonde Leefstijl' hebben ervaren. De vragenlijst is aan 71 ouders gestuurd en in totaal hebben van 18 ouders (respons van 25%) de vragenlijst ingevuld. Tabel 3 geeft een overzicht van de beleving van ouders.

Tabel 2. Opkomst bij het meten en wegen per pilot-locatie.

Locatie	Aantal gepland	Aantal geweest	Respons (%)
Prinses Julianaschool, Lieren	14	11	79
Zevensprong, Apeldoorn	24	24	100
Menno ter Braak School, Eibergen	33	32	97

Gemiddeld geven ouders het cijfer 6,5 aan het meten en wegen in combinatie met de groepsles en 35% (6 ouders) geeft een onvoldoende. De meeste ouders gaven aan dat kinderen zelf neutraal waren over het meten en wegen. Drie ouders gaven aan dat hun kind het meten en wegen niet plezierig vond, omdat ze niet mochten weten wat hun lengte en gewicht was.

Ouders hebben via de school een brief gekregen over het meten en wegen van hun kind na afloop van de groepsles. De meeste ouders vonden de informatie in die brief duidelijk en volledig. Echter, één op de drie was het daar *niet* mee eens, omdat ze de brief niet hadden ontvangen.

De meeste ouders vonden het makkelijk en prettig dat hun kinderen op school na afloop van de groepsles gemeten en gewogen werden, maar bijna één op de vijf was het daar *niet* mee eens. Ouders noemden hiervoor de volgende redenen:

- Omdat ze zelf de lengte en het gewicht van hun kind in de gaten houden (1 ouder)
- Omdat het kind het thuis prettiger vindt (1 ouder)
- Omdat het nu alleen om gewicht draait, maar ogen en oren zijn ook belangrijk (1 ouder)

In deze pilot zijn ouders na afloop niet geïnformeerd over de lengte en het gewicht van hun kinderen, tenzij er bijzonderheden waren. 39% van de ouders vindt dit prima, maar 61% geeft aan altijd de lengte en het gewicht te willen weten, ook als er geen bijzonderheden zijn. Drie ouders geven aan dat het meegeven van een briefje voldoende is, één ouder vindt dat hij/zij recht heeft om het te weten.

Eén op de vijf ouders zou het *niet* makkelijk of prettig vinden als de GGD in de toekomst altijd de lengte en het gewicht van kinderen meet na afloop van de groepsles, maar zij geven hier geen redenen voor.

Scholen

Uit de interviews met leerkrachten van groep 7 bleek dat zij de combinatie van meten en wegen met de groepsles leuk vonden. Twee leerkrachten gaven de combinatie het cijfer 7 en 10, één leerkracht kon geen cijfer geven omdat zijzelf niet bij de groepsles aanwezig was geweest. Twee leerkrachten vonden de combinatie een toegevoegde waarde, omdat kinderen tijdens de groepsles bezig zijn met gezondheid en meten en wegen hoort daarbij. Kinderen zijn zich daar

dan ook bewuster van, denken zij. De leerkrachten gaven aan dat kinderen het meten en wegen niet spannend vonden. Achteraf werd er door kinderen soms wel even over hun gegevens gepraat, met name over de lengte, maar dit ging niet op een vervelende manier. Of kinderen deze manier van meten en wegen anders ervaren dan wanneer het niet gecombineerd plaatsvindt, konden de leerkrachten niet zeggen.

De leerkrachten zijn door de JGZ-assistenten geïnformeerd over de groepsles en het meten en wegen. Twee leerkrachten vonden dit voldoende, één leerkracht gaf aan dat hij niet duidelijk was geïnformeerd over de inhoud van de groepsles. Hij wist niet welke onderwerpen aan bod zouden komen en had er andere verwachtingen van. Daardoor schrok hij van de bespreking van mediawijsheid en puberteit en dat vond hij niet prettig. Eén leerkracht gaf als tip om van tevoren (niet vlak voor aanvang van de groepsles, maar al eerder) de onderwerpen met de leerkracht te bespreken, zodat die kan aangeven wat er in een klas leeft en speelt. De JGZ-assistente kan daar dan vervolgens op anticiperen.

De leerkrachten hebben namens de GGD een brief aan ouders verstuurd met informatie over de groepsles en het meten en wegen, hierover hebben leerkrachten geen vragen van ouders gekregen. Eén leerkracht gaf aan dat de brief erg laat kwam en dat zij die liever twee weken van tevoren had gehad. Eén leerkracht heeft na afloop van de groepsles van een ouder gehoord dat het kind heel enthousiast was over de groepsles.

Twee leerkrachten gaven aan dat de JGZ-assistenten geen signaleren uit de groepsles met hen hebben besproken. Eén van hen vond dat jammer, omdat zij de kinderen elke dag ziet en hen juist goed kent. Bij één leerkracht heeft de JGZ-assistente wel een signaal uit de les besproken, de leerkracht gaat dit oppakken met het desbetreffende kind. Twee leerkrachten denken dat juist door de gecombineerde aanpak er meer signaleren opgepikt kunnen worden, één leerkracht ziet de meerwaarde niet zo. Twee van de drie leerkrachten hebben een voorkeur voor de gecombineerde aanpak, omdat het praktisch voor school is (je bent in één keer klaar) en omdat de JGZ-assistente zo ook kan anticiperen op wat er in de klas leeft en speelt. Eén leerkracht heeft geen voorkeur en denkt dat de gecombineerde aanpak vooral een voordeel voor de GGD is, omdat het kort en snel achter elkaar gebeurt.

Tabel 3. Beleving van ouders met het meten en wegen gekoppeld aan groepsles 'Gezonde Leefstijl'.

	Aantal ouders (%)
School	
Prinses Julianaschool, Lieren	5 (28%)
Zevensprong, Apeldoorn	1 (5%)
Menno ter Braak School, Eibergen	12 (67%)
Was uw kind aanwezig bij het meten en wegen?	
Ja	17 (94%)
Nee	0 (%)
Weet ik niet	1 (6%)
Wat vond uw kind van het meten en wegen? ¹	
Leuk	24% mee eens / 59% neutraal / 18% mee oneens
Plezierig	29% mee eens / 53% neutraal / 18% mee oneens
Wat vond u van de informatie in de brief die u via school kreeg?	
Duidelijk	33% mee eens / 39% neutraal / 28% mee oneens
Volledig	28% mee eens / 44% neutraal / 28% mee oneens
Wat vindt u ervan dat kinderen op school na afloop van een groepsles gemeten en gewogen worden?	
Makkelijk	39% mee eens / 44% neutraal / 17% mee oneens
Prettig	39% mee eens / 44% neutraal / 17% mee oneens
De GGD neemt contact op met ouders over de lengte en het gewicht van hun kind als er bijzonderheden zijn. Bij geen bijzonderheden krijgen ouders de lengte en het gewicht niet te horen. Wat vindt u hiervan?	
Het is goed dat er alleen contact is als er bijzonderheden zijn	39%
Ik wil altijd de lengte en het gewicht weten, ook als er geen bijzonderheden zijn	61%
Wat vindt u ervan als de GGD in de toekomst altijd de lengte en het gewicht van kinderen meet na afloop van een groepsles? ²	
Makkelijk	47% mee eens / 35% neutraal / 18% mee oneens
Prettig	47% mee eens / 35% neutraal / 18% mee oneens
Rapportcijfer ²	Gemiddeld 6,5 Range 1-9

¹ 17 ouders, waarvan het kind aanwezig was bij het meten en wegen, hebben deze vraag beantwoord

² 17 ouders hebben deze vraag beantwoord, van 1 ouder ontbreekt het antwoord

GGD-medewerkers

Tijdens de interviews gaven JGZ-assistenten aan dat het meten en wegen na afloop van de groepsles 'Gezonde Leefstijl' goed is verlopen. Alleen op de school in Lieren verliep het wat rommelig, doordat er eerst geen digibord beschikbaar was, er een invalleurkracht in plaats van de eigen leerkracht was, en doordat gegevens niet in KD+ ingevoerd konden worden (er waren geen contactmomenten aangemaakt). Daarom gaf de JGZ-assistente die in Lieren was, het cijfer 6 aan de pilot, maar als alles goed was verlopen vond zij het een 8. Ook de andere twee JGZ-assistenten gaven het cijfer 8 aan de pilot.

Twee van de drie JGZ-assistenten hebben een voorkeur voor de combinatie van groepsles met meten en wegen, omdat het de druk van het meten en wegen haalt en omdat je beter kunt uitleggen waarom je het doet. Andere voordelen die zij noemden, zijn dat je

vrijwel alle kinderen bereikt, dat je ze al een beetje kent door de groepsles, en het is efficiënt omdat je maar één keer naar een school toe hoeft. Eén JGZ-assistente noemt dat zij ook wel iets ziet in het zelf meten en wegen door ouders, al denkt zij niet dat alle ouders dat zullen doen. Eén JGZ-assistente heeft de voorkeur voor apart meten en wegen (dus niet gekoppeld aan de groepsles), omdat zij vindt dat het ten koste gaat van de zichtbaarheid van de JGZ-assistente als je nog maar één keer op een school komt. Een mogelijk ander nadeel is dat JGZ-assistenten door de combinatie, geen twee leefstijllessen achter elkaar kunnen plannen, want nu wel eens gebeurt.

Twee JGZ-assistenten vonden het prettig dat ze geen briefje met gegevens aan de kinderen hoefden mee te geven, omdat ze het dan ook niet aan elkaar kunnen laten zien en omdat ouders niet onnodig schrikken. Een andere JGZ-assistente gaf aan zich nog steeds zorgen

te maken over de communicatie naar ouders toe, omdat ouders de groeicurve niet zien, terwijl zij dat wel belangrijk vindt.

Alle JGZ-assistenten vonden het prettig dat het meten en wegen direct na afloop van de groepsles (en niet een paar dagen later) plaats vond, omdat kinderen hen dan kennen en zich niet druk hoeven te maken. Ook gaat het snel. Eén JGZ-assistente gaf aan dat het misschien goed is om na afloop van de groepsles nog wat langer op school te blijven, zodat kinderen zelf met vragen naar haar toe kunnen komen.

De JGZ-assistenten leken niet goed geïnformeerd te zijn over de pilot. Zo wist één JGZ-assistente niet of gegevens in KD+ ingevoerd moesten worden, omdat er geen contactmomenten waren aangemaakt. Later bleek dat dit wel moest, en zijn de gegevens achteraf alsnog ingevoerd. Een andere JGZ-assistente wist niet goed wat ze met bijzonderheden (afwijkingen bij lengte of gewicht) moest doen, dus besloot ze om haar reguliere werkwijze te volgen. Dat was ook de bedoeling bleek achteraf. Ook gaf één JGZ-assistente aan niet bewust op signaleren in de groepsles te hebben gelet, wat erop lijkt te duiden dat zij niet helder geïnformeerd was over het doel van deze pilot.

3.4 Succes- en verbeterpunten

Succespunten die uit deze pilot naar voren zijn gekomen, zijn:

- Het bereik is hoog.
- Kinderen zijn enthousiast over de groepsles.
- Kinderen kennen de JGZ-assistente al door de groepsles en lijken daardoor op hun gemak te zijn tijdens het meten en wegen; door de combinatie is de druk van het meten en wegen afgehaald.
- Het meten en wegen gaat snel.
- Het is mogelijk om tijdens het meten en wegen op signalen uit de groepsles terug te komen.
- Kinderen praten weinig met elkaar over hun lengte en gewicht, en als ze dit wel doen, gaat het met name om hun lengte en niet op een vervelende manier.

Een aantal punten verdient nog aandacht:

- De communicatie richting ouders kan verbeterd worden, door te zorgen dat zij van tevoren geïnformeerd worden over het meten en wegen.
- De communicatie richting scholen kan beter: informeer hen over welke onderwerpen aan bod komen tijdens de groepsles, dat het goed is als de eigen leerkracht aanwezig is, dat er een digibord nodig is, en informeer ze tijdig over het versturen van de brief aan ouders.

- De communicatie richting JGZ-assistenten kan beter: informeer hen over wat ze moeten invoeren in KD+, wanneer ze kinderen wel of niet moeten doorverwijzen, en informeer hen over wat ze wel of niet mogen zeggen of vragen aan kinderen.
- Wanneer helder is wat JGZ-assistenten wel of niet mogen tijdens het meten en wegen, kunnen signalen uit de groepsles beter opgepikt worden.

4 Conclusies & aanbevelingen

4.1 Conclusies

- In totaal zijn 67 kinderen gemeten en gewogen na afloop van de groepsles 'Gezonde Leefstijl'. Slechts één ouder gaf geen toestemming voor het meten en wegen.
- Alhoewel JGZ-assistenten aangeven dat ze door de combinatie van groepsles met meten en wegen méér zouden kunnen signaleren, is dit in praktijk vrijwel niet gebeurd. Ook lijken ze niet méér kinderen door te verwijzen naar de verpleegkundige of arts.
- Kinderen lijken niet gespannen voor het meten en wegen, mogelijk omdat ze de JGZ-assistente al kenden. Ook wordt er door kinderen onderling weinig over hun lengte of gewicht gesproken.
- Ouders zijn matig tevreden over het meten en wegen na afloop van de groepsles (gemiddeld cijfer 6,5). Hoewel het merendeel de informatie duidelijk, en het meten en wegen makkelijk en prettig vindt, is er een aantal kritische geluiden te horen:
 - Niet alle ouders hebben van tevoren een brief ontvangen over het meten en wegen.
 - Sommige ouders zouden graag een terugkoppeling krijgen.
 - Sommige kinderen vinden het prettiger om thuis gemeten en gewogen te worden.
- Twee van de drie JGZ-assistenten hebben voorkeur voor de combinatie van groepsles met meten en wegen, omdat het de druk van het meten en wegen haalt, je beter kunt uitleggen waarom je het doet, en het efficiënt is want je hoeft maar één keer naar de school. Daarentegen vindt één JGZ-assistente dat het ten koste gaat van de zichtbaarheid van de JGZ-assistente als je nog maar één keer op een school komt.
- JGZ-assistenten lijken niet goed geïnformeerd te zijn over invoer van gegevens in KD+, doorverwijzingen bij afwijkingen en het doel van de pilot (signalering tijdens groepsles).
- Twee van de drie leerkrachten vinden dat de gecombineerde aanpak een toegevoegde waarde heeft, omdat het praktisch voor school is en de JGZ-assistente kan anticiperen op wat er in de klas leeft. Leerkrachten hebben geen reacties van ouders gekregen op het meten en wegen.

4.2 Aanbevelingen

- Een gecombineerde aanpak is aan te bevelen omdat er geen nadruk op het meten en wegen ligt, kinderen ontspannen zijn, er geen reacties van ouders komen, en scholen en JGZ-assistenten er grotendeels positief tegenover staan.
- Stem het doel van de pilot (bevorderen van signalering) af met de taken van JGZ-assistenten (wat mogen zij wel of niet vragen aan kinderen).
- Ouders zijn na afloop van het meten en wegen niet geïnformeerd en dit heeft niet tot klachten geleid. 61% van de ouders gaf echter aan wel graag geïnformeerd te willen worden. Overweeg daarom *wel* te communiceren over de lengte en het gewicht richting ouders, maar denk daarbij goed na over de formulering van conclusies.
- Communiceer tijdig en duidelijk richting scholen over de onderwerpen van de groepsles en praktische zaken (eigen leerkracht aanwezig, digibord nodig).
- Instrueer JGZ-assistenten duidelijk (over de invoer in KD+, wat te doen bij bijzonderheden, wat mogen ze wel of niet zeggen en vragen aan kinderen, wat het doel is van gecombineerde aanpak).

Bijlagen

1 Bijlage: Brief van groepsles voor ouders

Geachte ouders en verzorgers van de leerlingen van groep 7,

[NAAM SCHOOL] en de GGD Noord- en Oost-Gelderland werken samen aan de gezondheid van de kinderen op school.

Groepsles gezond leven

Op [DATUM] geef ik een groepsles over gezond leven in de klas van uw zoon of dochter. De leerkracht is daarbij aanwezig. De les is in de vorm van een vraag en antwoord spel, waar alle kinderen aan mee mogen doen.

Meet- en weegmoment

Na de groepsles, op dezelfde dag, wil ik graag alle kinderen in de groep van uw zoon of dochter meten en wegen. Daarmee kan de GGD zien of de kinderen goed groeien en een gezond gewicht hebben.

Voor het meten en wegen haal ik de kinderen korte tijd uit de klas. Dit gebeurt met kleren aan, zonder schoenen.

Voor ouders

U hoeft hier niet bij te zijn, het meten en wegen duurt maar kort. Wilt u er wel bij zijn? Of wilt u liever niet dat ik uw kind meet en weeg? Neemt u dan contact met ons op, graag minimaal 3 dagen voor de datum waarop ik op school ben. U kunt mailen naar [EMAILADRES] of bellen naar 088 – 443 30 CHECK

Als u later nog vragen heeft over uw kind kunt u terecht bij de jeugdverpleegkundige. Zij heeft elk jaar een aantal open inloop spreekuren op school. Op school is bekend wanneer die zijn.

Vervolg

Ik bespreek de gemeten lengte en het gewicht met de jeugdverpleegkundige van de school. Als wij vragen hebben over de lengte of het gewicht van uw kind, dan bel ik u over een tijdje op. Het kan zijn dat wij u en uw zoon of dochter daarna uitnodigen voor een gesprek met de jeugdverpleegkundige op school. U ontvangt deze uitnodiging per post op uw huisadres.

Informatie over de jeugdgezondheidszorg, de privacy en het digitaal dossier leest u op onze website: www.ggdnog.nl.

Met vriendelijke groeten,

[NAAM]

[FUNCTIE]

2 Bijlage: Observatieformulier

A. Feitelijke informatie

- Naam observator / school
- Datum
- Namen docent en JGZ-assistente
- Aantal kinderen / groep / omschrijving groep
- Geplande en werkelijke tijd en duur
- Zijn docent en JGZ-assistente op tijd klaar met voorbereiden voor de geplande starttijd
- Kwamen de kinderen op tijd voor de les

B. Locatie

- Bereikbaarheid locatie / ruimte / opstelling
- Geschiktheid voor meten en wegen
- Temperatuur / licht / aanwezige faciliteiten
- Sfeer
- Zijn er andere bezigheden

C. Verloop van de groepsles / meten en wegen

- Toelichting bij elk onderdeel (welkom, uitleg, verloop groepsles, verloop meten en wegen, afronding)

D. Docent

- Hoe gaat docent om met kinderen
- Hoe verloopt communicatie
- Hoe gaat docent om met de les en met het meten en wegen

E. JGZ-assistente

- Hoe gaat JGZ-assistente om met kinderen
- Hoe verloopt communicatie
- Hoe gaat JGZ-assistente om met de groepsles en met het meten en wegen (wat doet ze bij overgewicht, bij gespannen kinderen, komt ze terug op dingen uit de les)
- Hoe worden gegevens geregistreerd
- Vaardigheden

F. Kinderen

- Hoe stellen kinderen zich op t.o.v. docent / JGZ-assistente
- Voelen kinderen zich op hun gemak / merk je iets van stigma of schaamte
- Wat vinden kinderen van de groepsles en van het meten en wegen
- Waarderen kinderen het contact met de JGZ-assistente
- Stellen kinderen vragen
- Hoe reageren kinderen op elkaar na het meten en wegen

G. Overig

- Succesfactoren
- Belemmerende factoren
- Gegevens observator

3 Bijlage: Vragenlijst ouders

Geachte ouder(s), verzorger(s),

Onlangs heeft uw kind een groepsles over gezond leven gehad van de GGD. Na deze groepsles is de lengte en het gewicht van uw kind gemeten. Door middel van deze korte vragenlijst willen we graag weten hoe u deze werkwijze heeft ervaren.

1. Op welke school zit uw kind?
2. Was uw kind aanwezig bij het meten en wegen na de groepsles?
 - Ja
 - Nee
 - Weet ik niet

3. Wat vond uw kind van het meten en wegen?
 - Leuk (mee eens/neutraal/mee oneens)
 - Plezierig (mee eens/neutraal/mee oneens)

Overige opmerkingen

4. Via de school heeft u een brief gekregen over het meten en wegen van uw kind na afloop van de groepsles. Wat vond u van de informatie in deze brief?
 - Duidelijk (mee eens/neutraal/mee oneens)
 - Volledig (mee eens/neutraal/mee oneens)

Overige opmerkingen

5. Wat vindt u ervan dat kinderen op school na afloop van een groepsles gemeten en gewogen worden?
 - Makkelijk (mee eens/neutraal/mee oneens)
 - Prettig (mee eens/neutraal/mee oneens)

Overige opmerkingen

6. De GGD neemt contact op met ouders over de lengte en het gewicht van hun kind als er bijzonderheden zijn. Bij geen bijzonderheden krijgen ouders/verzorgers de lengte en het gewicht niet te horen. Wat vindt u hiervan?
 - Het is goed dat er alleen contact is als er bijzonderheden zijn
 - Ik wil altijd de lengte en het gewicht weten, ook als er geen bijzonderheden zijn

Overige opmerkingen

7. Wat vindt u ervan als de GGD in de toekomst altijd de lengte en het gewicht van kinderen meet na afloop van een groepsles?
 - Makkelijk (mee eens/neutraal/mee oneens)
 - Prettig (mee eens/neutraal/mee oneens)

Overige opmerkingen

8. Welk rapportcijfer geeft u aan het meten en wegen na afloop van een groepsles?
 - 1-10

4 Bijlage: Itemlijst interview scholen

Als de jeugdverpleegkundige in groep 7 de Gezonde Leefstijl les heeft gegeven, worden de kinderen aansluitend, of vrij snel daarna gemeten en gewogen. Eerder vond dit gespreid in het jaar, dus los van elkaar, plaats.

1. Wat vind je van deze combinatie van meten en wegen met de Gezonde Leefstijl les?
2. In hoeverre denk je dat deze combinatie een toegevoegde waarde heeft boven het los uitvoeren van de les en het meten en wegen? Op welke wijze?
3. Wat heb je aan de leerlingen gemerkt rond het meten en wegen?
 - a. Vonden ze het spannend, zien ze er tegenop?
 - b. Wordt er onderling gepraat over lengte en gewicht (voor- en/of achteraf)?
 - c. Heb je gemerkt of ze dit anders ervaren dan wanneer het meten en wegen los gebeurt? Zo ja, wat merk je dan?
4. Was je geïnformeerd over de combinatie van de les met meten en wegen?
 - a. Door wie? En hoe?
 - b. Was je voldoende geïnformeerd?
5. De ouders zijn per brief geïnformeerd over de les en het meten en wegen. Heb je nog vragen van ouders gekregen over deze brief? Zo ja, welke?
 - a. Heb je na de les en het meten en wegen nog van ouders gehoord, hoe zij dit ervaren hebben?
6. Het idee van de combinatie van de les met het meten en wegen, is dat de assistente eventuele signalen in de les kan oppikken en dit bespreken met het kind en de ouder. Heb je daar als school iets van gemerkt? Heeft de assistente signaleren met je besproken?
7. Vind jij dat deze gecombineerde aanpak de signalering van problemen kan bevorderen? Wat vind je daarvan?
8. Hoe zou je het vinden als de GGD in de toekomst altijd de lengte en het gewicht zou meten in combinatie met een les?
 - a. Wat heeft je voorkeur en waarom?
 - b. Wat vind je voor- of nadelen?
9. Als je een cijfer moet geven aan deze combinatie van les met meten en wegen, wat voor cijfer geef je dan? (1-10)

5 Bijlage: Itemlijst interview GGD-medewerkers

In deze pilot is de Gezonde Leefstijl les gecombineerd met het meten en wegen. Anders vindt dit gespreid in het jaar plaats, dus los van elkaar. Het wordt nu gecombineerd, zodat wat je eventueel signaleert in de les, kan meenemen tijdens het meten en wegen. Dat kan gaan over lengte en gewicht, maar ook over andere zaken. Om zo dus de signalering te verbeteren.

1. Hoe vond je dat het meten en wegen in combinatie met de gezonde leefstijl les verliep?
2. Heb je inderdaad signalen in de les gehad, die je hebt besproken tijdens het meten en wegen?
 - a. In hoeverre vind jij dat het lukt om dingen uit de les mee te nemen tijdens het meten en wegen? Hoe pak je dat aan? (kun je dat allemaal onthouden)
 - b. In hoeverre kan jij daar concreet iets mee tijdens het meten en wegen (gezien je rol en taken als assistente, omdat ouders er niet bij zijn)? En hoe ga je daarmee om? Noteer je bijv. dingen in KD+?
 - c. Wat voor vragen stel je wel? Tot hoe ver ga je? Is dat met collega's afgestemd wat je wel of niet vraagt?
 - d. In hoeverre merkt de school iets van die signalering? Bespreek je signalen nog met leerkracht? En is dat nu meer/anders dan in 'de oude situatie'?
3. Wanneer je de les en het meten en wegen gespreid uitvoert, signaleer je bepaalde dingen dan niet/minder goed? Hoe zie je dat?
 - a. In hoeverre geef je signaleren door aan verpleegkundige of arts?
 - b. Heb je het idee dat je door de combinatie met de les, meer dingen signaleert dan anders?
 - c. Heeft deze manier opgeleverd dat kinderen met andere problemen dan overgewicht, ook bij de verpleegkundige of arts terecht zijn gekomen?
 - d. Heb je het idee dat je door de combinatie met de groepsles meer kinderen doorverwijst naar de verpleegkundige of arts? Zo nee, hoe zou dat dan geregeld moeten worden?
4. Als die signalering nu niet anders is dan wanneer je los doet meten en wegen, is er dan nog een andere reden waarom deze koppeling tussen groepsles en meten en wegen zou moeten plaatsvinden? (bijv. je hoeft nu maar 1x naar de school, scheelt tijd, etc.)
5. Wat heb je aan de leerlingen gemerkt rond het meten en wegen?
 - a. Vonden zij het spannend? Is dat anders dan wanneer je alleen meten en wegen, dus niet in combinatie met de les, hebt? (zijn ze bijv. meer op hun gemak omdat ze je al gezien hebben; is er stigmapermindering; ligt er minder nadruk op?)
6. Vind je dat deze gecombineerde aanpak de signalering van problemen kan bevorderen? Wat vind je daarvan?
7. In hoeverre denk je dat deze combinatie een toegevoegde waarde heeft boven het los uitvoeren van de les en het meten en wegen? Op welke wijze?
8. Hoe zou je het vinden als de GGD in de toekomst altijd de lengte en het gewicht zou meten in combinatie met een les?
 - a. Wat heeft je voorkeur en waarom?
 - b. Wat vind je voor- of nadelen? (kost het nu meer/minder tijd?)
 - c. Vind je het goed dat meten en wegen direct na de plaatsvindt, of kan er beter een paar dagen tussen zitten?
 - d. Zou het altijd lukken om direct na afloop van de les te meten en wegen?
 - i. Zo niet, vind je dat dan lastig/een probleem? Hoe zie je het dan voor je?
9. Als je een cijfer moet geven aan deze combinatie van les met meten en wegen, wat voor cijfer geef je dan? (1-10)

Beleidsmakers in de Volksgezondheid staan voor de lastige opdracht om bij afnemende financiële ruimte antwoorden te vinden voor toenemende gezondheidsproblemen onder de bevolking. Dat vraagt om ingrijpende en verantwoorde keuzes.

Het Evaluatiebureau Publieke gezondheid is specialist in het verkrijgen van praktische informatie over interventies in de publieke gezondheid. Het Evaluatiebureau biedt beleidsmakers handvatten waarmee zij ingrijpende keuzes op verantwoorde wijze kunnen maken. Dat doen we in alle gevallen praktisch, verbazingwekkend betaalbaar, en met academisch gestoelde kennis. Zo maken we beleidsmakers sterker.

Evaluatiebureau Publieke Gezondheid

Postbus 3

7200 AA Zutphen

088 - 443 37 05

info@evaluatiebureau.nl

www.evaluatiebureau.nl

Initiatief van:

Partners:

© Evaluatiebureau Publieke Gezondheid – juli 2016

Overname van gegevens is toegestaan, mits voorzien van bronvermelding.